

Tatay Tibor

Somogyi Ferenc– Somogyi Katalin–Józsa László A magyar emberitőke-állomány állapota című könyvéről

**Review about Ferenc Somogyi–
Katalin Somogyi–László Józsa**

The State of the Hungarian Human Capital Stock

ÖSSZEFOGLALÁS

A gyűjteményes munka alapvetően arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen okok vezettek a magyar emberitőke-állomány szétzilálódásához, s melyek a harmonikus újrendeződés feltételei. A módszerében és közelítési módjában gazdag munka nem rejti véka alá: a jövő lehetséges forgatókönyvei a nemzeti emberitőke-állományok megújulásának függvényei – fokozottan érvényes ez az elvárás Magyarország esetén.

SUMMARY

This collection of work basically seeks answer to the question, what factors led to the fragmentation of the hungarian capital

stock, and what are the conditions of harmonic rearrangement. The work is rich in aspects and methods. The possible scenarios for the future depend on the structure of the national human capital stock – this is particularly relevant in case of Hungary.

A termelési tényezők között megkülönböztetett szerepe van az emberi erőforrásnak, ugyanez mondható el a gazdálkodás folyamatáról is, a gazdálkodás végső célja pedig kizárólagosan az embert kell, hogy szem előtt tartsa. Ez a szemlélet hatja át Somogyi Ferenc, Somogyi Katalin és Józsa László könyvét. A kötet – három tanulmány kivételével –

TATAY TIBOR PHD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar (tatay@sze.hu).

Somogyi Ferencnek a magyar emberítőke-állomány titkait feltárni törekvő írásainak gyűjteménye. A könyvbe került legkorábbi dolgozat 1989-ben született, az utolsó pedig 2011-ben. Elgondolkodtató, hogy a magyar emberítőke-állomány mennyiségét, minőségét megragadni törekvő írások időtállóknak bizonyultak, annak ellenére, hogy az általános kulturális közvélekedés szerint a történelmi és gazdaságtörténelmi változások fergetegesek voltak ebben az időszakban. Az ellentmondás feloldásának legnyilvánvalóbb magyarázata: az 1989 utáni magyar történelmi és gazdaságtörténelmi változások színjátékai, probléma- és intézményi átrendeződései valójában érintetlenül hagyták a társadalom alapját jelentő emberítőke-állományt. Fordítva is közelíthetünk: a magyar emberítőke-állomány szerkezetében, kvalifikáltságában az elmúlt 22 évben nem következett be olyan változás, amely történelmi távlatban társadalmi-gazdasági felemelkedést hozott volna. A kötet kis szétszórt adatolással, de meggyőzően bizonyítja az áttörés elmaradását.

Az Előszóban a szerkesztés logikájának bemutatása arról árulkodik, hogy a szerző – az egyes dolgozatok önállósága ellenére – már évtizedek óta tudatosan „könyvméreteken” építkezik. Ugyanitt olyan „provokatív” mondatokat találunk, amelyek célja nyilvánvaló: ha nem értesz egyet, kedves olvasó, akkor bonyolódj bele a megfelelő tanulmány részleteibe, s ezután ítéld. Ilyen előrebocsátott, elgondolkodtató megjegyzés például: „planetáris halált napirenden tartó uralkodó, szűk látókörű globalokrata, libertinus, technofasiszta közgazdaságtannak a lehető leggyorsabban távoznia kellene az akadémiákról, az egyetemekről, a kutatóintézetekből, az uralkodó gazdaságpolitikát »kiöltő« műhelyekből”. (7. o.) Vagy:

„az innovációk révén az ember idomítása és tenyésztése a mindennapok gyakorlata már”. (8. o.)

A Bevezetés Józsa László munkája, utazásai révén a világ számos országában tapasztalatokat szerző professzor dolgozata a lényegre tereli a figyelmet. Magyarország jelenlegi demográfiai és társadalmi tendenciái alapján előre vetíti, hogy milyen állapotok fogják jellemezni hazánk embervagyonát, itt emberítőke-állományát 2030-ban: 8,4 millió népesség, 1500 üres falu, közel 4 millió 60 év feletti ember, 25% funkcionális analfabéta a 15–45 éves korosztályban, 50–55 ezer születés, 115–120 ezer halálozás várható. Az emberítőke-állomány, szélesebben a magyar ember szellemi-morális karakterének megrajzolásakor – nagyon eredetien – lánglelkű profétáinkat idézi, Petőfi Sándort, Ady Endrét, Czuczor Gergelyt, Vajda Jánost, Kölcsey Ferencet.

A kötet 1. fejezete szintézis, a követő fejezetek az itt bemutatott témák részletes kimunkálásai; itt kapunk választ arra a kérdésre, hogy az emberítőke-állománynak – történelmi kortól, nemzetgazdaságtól függetlenül – mekkora a gazdaságban a számszerű súlya. A válasz: 70–80%, akár a flow (folyamat), akár a stock (állapot, vagyon) mutatók vonatkozásában. Közel ezt az eredményt kapta Sir W. Petty a 17. században Angliában, Th. W. Schultz a 20. században az Amerikai Egyesült Államokban, s ugyanerre az eredményre jutottak jeles magyar kutatók is, Kozma Ferenc, Laáb Ágnes, Meyer Dietmar. Somogyi Ferenc itt és a követő tanulmányokban nem erre a meggyőző tényre épít, továbbmegy. Jánossy Ferenc híres hosszú távú fejlődési trendvonalának magyarázatára alapozva azt állítja, hogy egy nemzet társa-

dalmi-gazdasági sikeressége kizárólagosan az emberitőke-állományának szerkezetében rejlő inter- (szerkezeti elemek közötti) és intra- (szerkezeten belüli) feszültségeinek eredője. A gondolat nem új, Platón Európa-programja szerint az igazságos állam feltétele, hogy minden egyes polgárnak csak azt a munkamegosztási helyet szabad elfoglalni, amelyre „természete születésénél fogva a legalkalmasabb”. Az ilyen módon középpontba állított ember (itt emberi tőke) a főszereplője a könyv minden fejezetének. Az 1. fejezetből tudjuk meg azt is, hogy az emberitőke-képződésnek kiemelkedően legfontosabb „helyszíne” az ún. életvilág, nagyon leegyszerűsített fogalmazásban a család. Ennek a társadalom-ontológiai attribútumnak a minősége – a könyv egyik legfőbb üzenete szerint – fogja meghatározni a jövő forgatókönyveit magyar és nemzetközi vonatkozásban is. A nyugati kultúrkör liberális, majd globalokrata, libertinus, technotársadalmi szerveződése alig 200 év alatt végzetes válságba sodorta a kultúrát, a társadalmat, a személyiséget s a Föld-ökoszisztémát. A kultúra szintjén értelmi kiüresedés, csoportidentitás-zavarok, tradícióvesztés; a társadalomban napirenden van a politika, a gazdaság legitimitációjának megvonása, az anomáliákkal terhelt közösségi élet állandósulása, a motiválhatóság elapadása; a személyiség szintjén orientációs és nevelési válság, elidegenedés az életközösségekben, pszichopatologikus betegségek burjánzása kiált feloldásért, megoldásért. Az 1. fejezet erre is vállalkozik, mint ahogy a könyv egésze is. A nemzeti – itt, és a későbbiekben is alapvetően a magyar – emberitőke-állományok ciklikusságát motiváló endogén (normatív) és exogén (külső) tényezők szerencsés

összeállása ad reményt, hogy a nemzetek, így Magyarország is azon a trenden induljon el a 21. századba, amely körül a kb. 100 éves emberitőke-ciklus oszcillál. A szerző (S. F.) állítása szerint a kb. 100 éves emberitőke-ciklusnak a közgazdasági irodalomban nem találta előzményét, így ez a gondolat megkülönböztetetten vár a közgazdász-társadalom ellenőrzésére. A kötet egyetlen fejezete sem hagy mákszemnyi kételyt, hogy az európai emberiség redivivusza (újra feltámadása) csak olyan emberképen alapulva lehetséges, amely nem függeszti fel – a liberalizmussal/libertinizmussal, bolsevizmussal, fasizmussal szemben – az emberi létezés ontológiai attribútumait; a szellemre orientálttságot, a hiteles közösségi formákat (család, lakóhely, nemzet), a transzcendenciába ágyazott észet és morált, s ugyanekkor nem tagadja meg az ember természeti lény voltát.

A Bevezetés és az 1. fejezet bázisán a 2–5. fejezetek logikusan épülnek egymásra. A 2. világháború után a keynesi, majd a neoliberalis monetarizmus önmagát uralkodó közgazdaságtannak kiáltotta ki. Korunk válsága, s némileg néhány periférián „tartott” ún. alternatív közgazdász ugyan felhívja a figyelmet, hogy az „uralkodó közgazdaságtan” totális szabályozóeszköz-hiányban szenved, tehát végzetesen kimerült, de a neoliberalis intézményi struktúrák (kutatóműhelyek, egyetemek, sajtó, hitelminősítők, nemzetek feletti gazdasági intézmények stb.) rendületlenül tartják a „frontot”, s várják a csodát... A GDP-növekedés rögeszméje egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg, pedig már a görögös-skolasztikus műveltségű kiváló liberális közgazdász, J. S. Mill figyelmeztetett: „Aligha szükséges rámutatni, hogy a tőke és a népesség változatlan ál-

lapota nem jelenti az emberi fejlődés változatlan állapotát. A szellemi kultúra minden fajtájának, valamint az erkölcsi és társadalmi haladásnak itt legalább akkora tere lenne, mint bármikor is volt. Ugyanannyi lehetőség nyílna az élet művészetének fejlesztésére, és sokkal több valószínűsége lenne annak, hogy az valóban fejlődjék is.” Az emberi tőke és a gazdasági növekedés (2. fejezet) érdekessége, hogy akár az uralkodó, akár az alternatív szemléletben fogalmazzuk meg a gazdálkodás végső célját (GDP-növekedés, illetve jólét elérése), a megvalósítás eszköze egy irányba mutat: az emberitőke-beruházásoknak, illetve az emberitőke-állományok szerkezeti átrendezésének függvénye a célok teljesülése. Az ún. új növekedési elmélet – az uralkodó közgazdaságtan alapján – a GDP-növekmény 70–80%-át a „Technological Change”-nek tudja be, e mögött pedig az emberitőke-beruházások eredményezte innovációk állnak. Az alternatív közgazdaságtan jóléti mutatói (NEW, ISEW, HDI stb.) mögött úgyszintén az emberitőke-beruházások, illetve szerkezeti átrendeződések húzódnak meg. Itt már csak egyetlen kérdés maradt nyitva: milyen politikai, társadalmi erők generálják a célfüggvényeket, az azok mögötti intézményi és motivációs rendszereket? A kérdésre adott válasz is az emberitőke-állomány világába vezet. S itt az újabb kérdés: mitől függ a nemzeti elitek szelekciója, az adekvát érték-, cél- és attitűdrendszerű emberek előtérbe kerülése? A könyv számos tanulmányában szerepel ez a kérdés, s a válasz kísérletek sem maradnak el. Az adott történelmi szituáció, az adott társadalmi szféra ugyan más-más válaszokat követel, de minden esetben van valami „magyar

társadalomontológiai sajátosság” – Somogyi Ferenc kutatásai alapvetően erre irányulnak –, amely idestova félezer éve újratermeli a kuruc és a labanc mentalitású magyar elitet. A 20–21. századi labancdominancia rendkívüli veszélyeket hordoz, tét a nemzeti lét. Az oszmán, az osztrák, az orosz „provinciális” birodalmak szolgálata nem bizonyult végzetesnek, nem így a késő újkor globalokrata, libertinus, technofasiszta rendszerével való azonosulás. A küzdelem lehetséges forгатókönyveit a 7. fejezet vázolja.

A pozitivista közgazdaságtan (az uralkodó módszerről van szó) törekszik az emberitőke-beruházások elemeinek elhatárolására. Somogyi Ferenc a meglehetősen szétfutó elméleteket szintetizálja, amikor az emberitőke-beruházások négy elemét nevezi meg: 1. a mindenkinek kijáró iskolázás utáni iskolázás költségei, 2. a kutatásra, 3. az egészségre fordított kiadások, s 4. a munkahelykereséssel, költözéssel kapcsolatos ráfordítások. A kötet részletesen tárgyalja az oktatást, kevésbé a kutatást, a migrációról és az egészségügyről csak elszórt utalások találhatók a könyvben. Az emberi tőke és az oktatás című fejezet (3.) számszerűen és tartalmilag is elemzi az elemi és középfokú oktatást, a felsőfokú és a posztgraduális képzést. Somogyi Katalin a Válasszon – ha tud című dolgozata az 1989 után teremtett liberális/libertinus zűrzavar szelekciós viszonyait mutatja be az alsó- és középfokú képzésben. Több írás foglalkozik a kilátástalan helyzetbe terelt felsőoktatással: Mi a baj Minerva baglyával? (Társ szerzők: Csikós Csaba, Gelencsér András, Hartványi Zsuzsanna, Szirmai László), A felsőoktatás néhány válasza az 1989 utáni lehetőségekre, Felsőoktatás és a kutatás a számok tükrében. A dolgozatok időben fel-

hívták a figyelmet, hogy az illetékeseknek ideje lenne felismerni azt a zsákutcát, amelyet a globalokrata libertinizmus hozott létre, és amelybe a multikulturalitás és európai integráció zavaros ideológiája terelte a nemzeteket.

A gazdasági növekedés, illetve jólét (2. fejezet) mögött alapvetően az oktatás (3. fejezet), az utóbbi eredményeként az innováció (4. fejezet) áll. Az innováció fogalma az euro-amerikai kultúrkörben kizárólagosan pozitív értelmezést kapott; az innováció a gazdaság, a „fejlődés”, a kényelem stb. forrása. A 4. fejezet tanulmányai, esszéi (nehéz megtenni az elhatárolást) pontosan erre a téveszmére, erre a korlátolt egyoldalúságra döbbsentik rá az olvasót. Az előszóban Somogyi Ferenc arra hívta fel a figyelmet, hogy az emberi tőke ciklikusságának kérdéskörében mond igazán újat, a recenzens társítja ehhez az innováció árnyalt megközelítését is. Talán S. A. Kierkegaard idézett – logikailag aligha vitatható – gondolata fejezi ki leginkább Somogyi Ferenc innováció-konceptióját: „Minden, ami keletkezik, éppen keletkezése révén bizonyítja, hogy nem szükségszerű; mivel a szükségszerű az egyetlen, ami nem keletkezik, mert a szükségszerű van.” A késő újkorban, kivált a liberális/libertinus társadalomszerveződés keretei között autentikus társadalmi kontroll hiányában olyan „keletkező”, tehát „nem szükségszerű” dolgok árasztották el a világot, amelyek grandiozitása, sebessége, tömegszerűsége napirendre tűzte az ember idomítását és tenyésztését (M. Heidegger után). Somogyi Ferenc szerint a bio-, az atomtechnika, a közlekedés, a természet által nem ismert vegyi anyagok, az informatika stb. rövid távú lehetősége – alaposabb elemzés után – arról árulkodik,

hogy rákos daganatokként működnek, s végveszélybe sodorják a társadalmi együttélés élhető viszonyait, az emberi psziché harmóniáját, a természet reprodukciós köreit. Az uralkodó közgazdaságtan mikro- és makroökonómiai modellfeltételei közismerten köszönő viszonyban nincsenek a valósággal. (A döntéshozó racionális, tudjuk, az ember nem racionális lény; a döntéshozó szabad, szuverén – nem az; a döntéshozó mindig profit- és haszonmaximumra tör – nem igaz, nem teheti; a döntéshozó önző, egyéni érdekei mentén cselekszik – fél nap alatt omlana össze a világgazdaság, ha ez igaz lenne; de a legképtelenebb feltételezés is álljon itt: tekintsünk el az időtől!) A könyv 5. fejezete joggal kérdőjelezi meg ez utóbbi életidegen előfeltevést is. Ellenkezőleg jár el: vegyük figyelembe a társadalmi folyamatok időigényét! A kérdés alapos, tanulságos metafizikai megfontolásai után a társadalmi-gazdasági folyamatok időigényét a ciklikussághoz köti a szerző. A didaktikailag körültekintő tárgyalási mód alkalmassá teszi az 5. fejezetet, hogy a közeljövőben aligha elkerülhetően megírandó, az uralkodó közgazdaságtanon túllépő makroökonómiai, pontosabban közgazdaságtani jegyzet, kézikönyv fontos elemévé váljon. Az 5. fejezet utolsó alfejezete arra tesz kísérletet, hogy az emberi tőke állapotdinamikai modelljére építve bemutassa Magyarország történelmi próbálkozásait a kiegyezéstől 2010. április 11-én született lehetőségig.

A 6. fejezetbe (Variációk egy témára – a magyar emberitőke-állomány állapota és lehetőségei) olyan írások kerültek, amelyek ugyan mind az emberi tőke kérdését állítják középpontba, de szervesen nem illeszthetők az előszó, a beve-

zetés és az első öt fejezet logikai láncába. Az első két tanulmány a jövő közgazdaságtana számára fundamentális kérdést tárgyal. A 6.1. fejezet (Az életpályák gyűjtőpontjáról – a cím kissé félrevezető) „leszámol” azzal az avított 19. század eleji emberképpel (*homo oeconomicus*), amelyre a mai napig építi mondánivalóját az uralkodó közgazdaságtan. A szerző felhívja a figyelmet azokra az igényes filozófiai, antropológiai nézetekre, amelyek a jövő közgazdaságtanának megkerülhetetlen előfeltételévé kell, hogy váljanak. Az ember szellem, amely nyitottsága révén önmaga fölé emelkedik, önmagára reflektálni képes, tehát normatív, tehát mindenekelőtt morális lény, mondja a szerző Scheler-Pannenberg koncepciójának ismertetése alapján. Ezt támasztja alá a Döntési-cselekvési attitűdök a gazdaságban című fejezet (társszerző: Majoros András), amely meggyőzően érvel a libertinusok által abszolutizált egoista döntéshozóval szemben a dialektikus döntési-cselekvési attitűdtérkép mellett: a döntéshozó kooperáló, altruista, lemondó, önmegtagadó attitűdje vívja a harcát mindig és mindenkor az egoista, rivalizáló, agresszív, destruktív attitűddel, természetesen a döntéshozó itt mindig természetes személy, és minden attitűd hordozója. A döntéshozó lelki alkatán túl a korszellem segíthet abban, hogy az előbbi, s ne az utóbbi attitűdcsoport váljon dominánssá. A könyvnek ez a gondolata nem előzmény nélküli (K. R. MacCrimmon, O. M. Messick, illetve Kindler József, Zsolnai László is foglalkozott a kérdéskörrel), de az interpretáció, a továbbfejlesztés meggyőző, ebben a formában tankönyvekben a helye.

A költségvetés és a kultúra című fejezet talán szerencsésebb lett volna a 3. feje-

zet (Az emberi tőke és az oktatás) alfejezetei közé illeszteni.

Az Egy nemzedék főszerepben és A hitel gazdasági háttere... című fejezetek rádőbbsenhetik az olvasót, hogy az „emberi tőke” kérdése Somogyi Ferenc filozofikus közelítésében mennyire integráló, és egyben jelentős magyarázó erővel bíró téma. A 6.4. fejezet arra a kérdésre ad választ, azt érteti meg, hogy a társadalmi folyamatok időigényének ismeretében nem szabad csodálkozni azon, hogy 1989 után hosszú évekig, s jelentős részben a mai napig a diktatúra haszonélvezői és gyermekeik uralták s uralják az értelmiség mértékadó szakmáit és pozícióit. Ha a kb. 100 éves emberitőke-ciklust a rendszer-váltás hivatalos (1989) éve körül indítjuk, akkor 20–25 év után (talán 2010. április 11.) lehet az az „inflexiós pont”, ahol „elvásottnak tekinthető a vörös csillag” (Wass Albert után), még akkor is, ha még mindig neoliberais/libertinus köntösben pöffeszkedik a médiában, a színházakban és a katedrákon.

A 6.5. fejezet korunk eltorzult világgazdasági rendjének exponált jelenségét (hitel) és a mögötte álló bankárok „kasztját” elemzi két, az Osztrák–Magyar Monarchiában nagy hírnévre szert tett gondolkodón keresztül; a zseniális Széchenyi István a hitelezés végső okaként a „bátorlét”-ben (értsd: egyesülésben, vállalkozásban) alkotni képes embert nevezi meg, míg – 100 évvel később – J. A. Schumpeter ezt az alkotni képes embert a gazdaság ephoroszájának (római helytartó) tartja, s a bankárban ismeri fel. A világgazdaság, a nemzetközi pénzügyek összeomlásának árnyékában már csak egyetlen kérdés maradt: vajon meddig lesz igaza Schumpeternek, s mikor jön el Széchenyi igazságának ideje?

Erre a kérdésre az utolsó fejezet adja meg a választ (Mi jön a megvalósult utópiák után?). Az intuitív világmodell az evolúciós közgazdaságtan módszerére építve racionalizálódik. A kulturális evolúció génjét (mémjét) keresve a döntéshozók mindenhol és minden szinten az emberi képességpotenciálra – szubsztanciálisan a morálra – építhetnek. Így a jövő forgatókönyveit tárgyaló fejezet ugyancsak emberitőke-kérdéssé vált. A forgatókönyvek egyébként túllépnek a kor politikai frazeológiáján, de a valóságán nem. Olyan eseményeket írnak le, amelyek minden változat (tolsztoji, kolumbuszi, platóni, orwelli) „megoldja” korunk ökológiai, benne humánökológiai krízisét, az első három pozitív, az utolsó negatív társadalomkritikai értelmezés keretei között. Az élhető újvilág – Somogyi Ferenc világmodelljei szerint – a nemzeti emberitőke-állományok spirituális megújulásán alapulhatnak. A platóni, a kolumbuszi, a tolsztoji forgatókönyvekben közös, hogy szerény (nem szegény) tárgyi kultúrán alapulnak, felértékelik a lokalitást, a patriotizmust, teret adnak új politikai szervezési módoknak, az életvilág értékeit és céljait teszik dominánssá a „Rendszerrel” szemben. Az orwelli totalitárius társadalom is megoldja az ökológiai kihívást, de a társadalmi életet „pokollá” teszi; a világállamban egy szűk kisebbség a grandiózus technikát és a globális cégeket a tömegek totális manipulálására használják fel.

Somogyi Ferenc, Somogyi Katalin és Józsa László könyve önálló tanulmányok, esszék gyűjteménye. A középpontba állított téma – a magyar emberitőke-állomány, esetenként a magyar emberierőforrás-állomány – meglehetősen erős fonalnak bizonyult, hogy „összetartsa” az írásokat. A könyv szerzői számos módszert ki-

próbáltak; esszeizáltak, pozitivista empirizmussal éltek, hermeneutikai köröket róttak, leíró-magyarázó elemzést adtak, esetenként látványosan felvállalták a normatív közgazdaságtant, a zárófejezet pedig a kulturális evolúció módszerére épített. A módszertani sokszínűség bizonyára meglepi a könyv jövőbeni olvasóit, elvégre kevesen járják be az integrodifferenciál egyenletek világától (mert ilyen is található a könyvben) a platóni ideáig az utat, miközben alapvetően nagyon is földhözragadt közgazdaságtani kérdésekről van szó! A módszertani sokszínűség nem szabad, hogy zavarja az olvasót, nem kell „egy ültömben” elolvasni a könyvet, az előszó, a bevezetés és az 1. fejezet után beszédes fejezetcímek között könnyen kiigazodhat az olvasó, és érdeklődésének megfelelően indulhat a kötet intellektuális meghódítására. A recenzens némi melankóliával írja: „fecsegő felszínű” (József Attila juthat eszünkbe) korunk nem érinti a szellemi élet és a társadalom azon mélyrétegeit, amelyekig a könyv „leásott”, s amelyek ökológiai és humánökológiai szempontból egy élhető világ ígérését hozhatná el.

A magyar emberitőke-állomány állapota című válogatás minden írására, fejezetére jellemző a holisztikus szemlélet; az alapvetően közgazdaságtani kérdés (emberi tőke) szociológiai, politológiai, pedagógiai, pszichológiai, etikai stb. megfontolásokkal is kiegészült, érvényesítve Hegel szentenciáját: „Csak az egész az igaz...”. A témaválasztás, a módszertani sokszínűség, az átfogó szemlélet számos olyan szakma/szakember érdeklődését felkeltheti, amely/aki makro- és mikroökonómiai szinten foglalkozik az emberi erőforrással, az emberi tőkével, bőven találnak megfontolásra érdemes gondolatot a munkagaz-

Könyvvilág

daságtannal, vezetéstudománnyal, emberierőforrás-menedzsmenttel foglalkozó szakemberek is, mind ahogyan az oktatás-, kutatás-, egészségügy és a migráció gazdaságtanával foglalkozók is összehajthatják eredményeiket a könyv fogalmi hálójában.

A L'Harmattan Kiadó igényes munkáját tükrözi a könyv borítója is, ahol talán

sikerült a válogatás egyik legfontosabb üzenetét grafikusán megfogalmazni: gatyás magyarok, a világszínpadon kezét kézbe fogva „táncoljatok”!

(Somogyi Ferenc–Somogyi Katalin–Józsa László: A magyar emberitőke-állomány állapota. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 306 oldal.)